ОСОБЛИВОСТІ РЕФЛЕКСІЇ ТА ТЕНДЕНЦІЙ У ПРИЙНЯТТІ РІШЕНЬ В ОСІБ ІЗ РІЗНИМ РІВНЕМ ПРОАКТИВНОСТІ

FEATURES OF REFLECTION AND TENDENCIES IN DECISION-MAKING IN PERSONS WITH DIFFERENT LEVEL OF PROACTIVITY

УДК 159.9.072
DOI https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.24.1.19

Милославська О.В.
к.психол.н.,
доцент кафедри прикладної психології
Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна

У статті презентовано результати емпіричного дослідження рефлексії та тенденцій до прийняття рішень (сатисфізації, максимізації та мінімізації) в осіб із високим і низьким рівнем проактивності. Зазначено, що, незважаючи на значну увагу, яку сучасні науковці приділяють феномену проактивності, різні ракурси його функціонування потребують деталізації на ґрунті емпіричних досліджень. На ґрунті теоретичного аналізу розкрито зміст феномена проактивності. Підкреслюється, що проактивність передбачає здатність суб'єкта до рефлексії та оптимального прийняття рішень. В емпіричній частині дослідження використано такі психодіагностичні методики: опитувальник «Проактивна поведінка», розроблений О. Єрзіним, опитувальник «Діагностика особливостей активізації рефлексії», створений М. Тутушкіною, опитувальник «Тенденції в прийнятті рішень» (R. Misuraca зі співавторами) в адаптації Г. Развалявої. Установлено, що високий рівень проактивності відбивається в істотно більшій вираженості контрольної та конструктивної функцій предметної рефлексії, що зумовлює спрямованість на розуміння сенсу виконуваних дій через аналіз їх змісту, більшу самостійність у конструюванні нових прийомів діяльності, більшу здатність до моделювання діяльності й унесення якісних змін у процес її здійснення, у більш вираженій схильності приймати рішення, найбільш відповідні поставленій меті, обираючи його з певного набору можливих варіантів розв'язання проблеми. Низький рівень проактивності виражається в невпевненості в адекватності власних оцінок здійснюваної діяльності й прагненні постійно підтверджувати рефлексивні очікування або наявне ставлення до ситуації та виконуваних дій; у вираженій схильності до економії ресурсів, розгляду меншої кількості альтернатив і вибору задовільних рішень без очікування високої якості бажаного результату. Окреслено перспективу подальших наукових розвідок, котра полягає в дослідженні медіаторної ролі складників рефлексії у функціонуванні тенденцій прийняття рішень у контексті проактивності.

Ключові слова: *активізація рефлексії, конструктивна функція рефлексії, контрольна функція рефлексії, максимізація, мінімізація, проактивність, сатисфізація, тенденції в прийнятті рішень.*

The article presents the results of an empirical study of reflection and tendencies to decision-making (satisficing, maximization, minimization) in subjects with high and low levels of proactivity. It is noted that, despite the considerable attention that modern scientists pay to the phenomenon of proactivity, different angles of its operation need to be detailed on the basis of empirical research. The content of the phenomenon of proactivity is revealed on the basis of theoretical analysis. It is emphasized that proactivity involves the subject's ability to reflect and make optimal decisions. The following psychodiagnostics methods were used in the empirical part of the study: the questionnaire "Proactive Behavior" developed by O. Yerzin, the questionnaire "Diagnosis of features of activation of reflection" created by M. Tutushkina, the questionnaire "The Decision Making Tendency Inventory" (R. Misuraca et al.) adapted by G. Razvalyaeva. It was found that a high level of proactivity is reflected in a significantly greater control and constructive function of objective reflection, which leads to a focus on understanding the meaning of actions through analysis of their content, greater independence in designing new activities, greater ability to model activities and make qualitative changes. the process of its implementation; and, in a more pronounced tendency to make decisions that are most appropriate to the goal, choosing it from a set of possible solutions to the problem. Low level of proactivity is expressed in uncertainty in the adequacy of their own assessments of activities and the desire to constantly confirm the reflective expectations or the existing attitude to the situation and actions taken; in a pronounced tendency to save resources, consider fewer alternatives and choose satisfactory solutions without expecting high quality of the desired result. The perspective of further scientific investigations is outlined, which consists in the study of the mediator role of the components of reflection in the functioning of decision-making tendencies in the context of proactivity.

Key words: *activation of reflection, constructive function of reflection, control function of reflection, maximization, minimization, proactivity, satisficing, tendencies in decision-making.*

Постановка проблеми. Проблема вибору шляхів життєздійснення та відповідальності за своє життя не тільки не втрачає актуальності, а й набуває особливої значущості в сучасному світі. Відповідно до цього, усе більше дослідників у різних галузях науки, зокрема психології, у розвідках звертаються до вивчення різних аспектів означеної проблеми. Значну увагу науковці приділяють феномену проактивності, вивчення якого започатковано в зарубіжній психології. Незважаючи на те що цей феномен є досить новим предметом досліджень у психологічній науці, його зміст дає змогу окреслити різні ракурси його функціонування, котрі потребують деталізації на ґрунті емпіричних досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проактивність T. Bateman і J. Crant розглядають як особливу здатність особистості ініціювати зміни й перетворення в навколишньому середовищі на відміну від пасивного реагування на події, що вже відбулися [16, p. 104].

В. Зливков, ґрунтуючись на напрацюваннях зарубіжних науковців, зазначає, що проактивність – це передусім внутрішня властивість психіки, здатність усвідомлювати й відтворювати свої цінності, цілі та принципи незалежно від зовнішніх обставин, тобто залишатися собою і проявляти себе в дії узгоджено з внутрішньою природою [7, с. 45]. Проактивність виходить із важливого принципу: між подразником і реакцією людини залишається свобода вибору [7, с. 47].

Власне, ця теза може бути деталізована так: проактивність транслюється в здатності суб'єкта самостійно вибирати свою реакцію на зовнішні подразники. У цьому сенсі проактивність розглядається як дія, як спосіб життя, коли людина не реагує на впливи ззовні, а сама виявляється автором впливів, вибирає свої дії сама, запускає їх за своєю ініціативою, випереджаючи можливі зовнішні впливи на себе [11, с. 124–125]. Проактивність – це трансформація поведінки індивідуума з метою суб'єктивної оптимізації умов за для досягнення відповідних цілей [10, с. 145]. При цьому зміни, що викликаються, не є самоціллю, вони використовуються як засіб досягнення цілей і задоволення потреб [6].

О. Єрзін пропонує розглядати проактивність як метафеномен, заснований на особистісних факторах (саморефлексія, антиципація, інтернальність, спонтанність, метамотивація), що виявляється в особливому поведінковому стилі, котрий включає в себе прогнозування ситуацій, готовність брати під контроль обставини життя, ініціативність і завзятість у досягненні віддалених у часі цілей [6, с. 6].

Разом із поняттям «проактивність» науковцями розглядається й таке поняття, як «проактивна особистість». Проактивна особистість завжди рішуче налаштована змінювати оточення, адаптуючи його під свої потреби, а не адаптуючись до його вимог, і характеризується трьома ключовими ознаками: здатністю до самовідновлення, орієнтацією на зміни та орієнтацією на майбутнє [7, с. 46]. Така особистість намагається завжди робити вибір відповідно до своїх цінностей, перш ніж, так чи інакше, відреагувати на подразник [7, с. 47].

Описи проактивної особистості в роботах зарубіжних дослідників також включають тенденцію до орієнтації на саморозвиток [15], прагнення поводитися більш упевнено, активно працювати над контролем свого середовища, шукати інформацію [18], знаходити та вирішувати проблеми й відчувати відповідальність, впливати на навколишній світ [20], установлювати високі стандарти та придбати всі наявні ресурси для їх досягнення [17].

Проактивність особистості збагачується шляхом розвитку здатності до аналізу й рефлексії наявних і вірогідних ризиків, забезпечує нарощування ресурсів життєстійкості й обумовлює спроможність суб'єкта долати стереотипи ставлення до життєвих труднощів, зорієнтованість на досягнення поставлених цілей, реалізацію власних бажань [9, с. 145].

О. Богинська на ґрунті аналізу семантичного простору поняття «проактивність» визначає провідні критерії сформованості проактивного мислення й серед іншого наголошує на значущості високого рівня розуміння причинно-наслідкових зв'язків вчинків і дій; їх усвідомленості й осмисленості; здатності до вибору й прийняття оптимальних рішень у проблемних ситуаціях [3, с. 66].

В. Біскуп і Т. Надвинична, аналізуючи проблему проактивної стратегії запобігання соціальним проблемам, пропонують визначення проактивної рефлексії, котре легко може бути трансформоване в особистісному вимірі, оскільки передбачає критичну оцінку наслідків обраної стратегії прийняття рішень, її перебудування в межах оперативного реагування на прогнозовані зміни, аналіз та оцінку результатів дій у їх співставленні з очікуваною метою [2, с. 25]. Як підкреслюють автори, критичний аналіз оптимальної на перший погляд стратегії вирішення проблеми, корекція прийнятих рішень чи зміна запланованих дій дають змогу отримати максимально ефективні результати [2, с. 26].

Постановка завдання. Мета дослідження полягала в установленні особливостей активізації рефлексії та тенденцій у прийнятті рішень в осіб з високим і низьким рівнем проактивності.

Виклад основного матеріалу дослідження. У дослідженні використано такі психодіагностичні методики: опитувальник «Проактивна поведінка», розроблений О. Єрзіним на ґрунті авторської концепції проактивності [6], методика «Діагностика особливостей активізації рефлексії», створена М. Тутушкіною [12], опитувальник «Тенденції у прийнятті рішень» (R. Misuraca зі співавторами) в адаптації Г. Разваляєвої [13; 19].

Вибірку становили 173 студенти Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. На ґрунті результатів, отриманих за методикою «Проактивна поведінка», з огляду на те що цей психодіагностичний інструмент не передбачає визначення інтегрального показника проактивності, з використанням кластерного аналізу за методом k-середніх досліджувані розподілені на три групи. До групи з високим рівнем проактивності ввійшло 29 осіб, групу із середнім рівнем становили 113 респондентів, до групи з низьким рівнем проактивності ввійшла 31 особа. Ми вважали доцільним установити особливості вияву активізації рефлексії та тенденцій у прийнятті рішень в осіб із полярними харак-

теристиками проактивності, тому до подальшого дослідження були залучені групи з низьким і високим її рівнем. Статистична обробка даних здійснювалася із застосуванням t-критерію Стьюдента для незалежних вибірок.

За М. Тутушкіною, рефлексія може бути визначена як здатність особистості до здійснення тих чи інших дій разом із детальною фіксацією цього процесу у свідомості суб'єкта, що обумовлює подвійність його рефлексивної позиції: як виконавця дій і їх спостерігача. Науковиця наголошує, що структура рефлексивного механізму формується та набуває своєрідності протягом життя людини за рівневим принципом організації у двох основних напрямах: предметному та соціально-психологічному [14]. М. Тутушкіна виділяє конструктивну й контрольну функції рефлексії. Перша передбачає пошук і встановлення інтелектуальних зв'язків світогляду особистості в цій галузі з актуальною ситуацією, що забезпечує активізацію рефлексії та її залучення в процеси саморегуляції діяльності, поведінки та спілкування. Друга – обумовлює процеси налагодження, перевірки й використання означених вище зв'язків з метою самоконтролю в діяльності або під час спілкування [12].

У дослідженні особливостей активізації рефлексії встановлено, що показники за шкалами «ступінь рефлексивності в предметній сфері (контрольна функція)» та «частота активізації рефлексії в предметній сфері (конструктивна функція)» у групі з високим рівнем проактивності (4,09±1,01 та 5,31±0,53) вірогідно перевищують показники за означеними шкалами в групі з низьким рівнем проактивності (6,91±0,87 та 6,94±0,49), при t = 2,12, p ≤0,05 та t = 2,26, p≤0,01. За шкалою «частота активізації рефлексії в соціально-психологічній сфері (конструктивна функція)» вірогідно більший показник визначено також у групі з високим рівнем проактивності (8,11± 1,06), на відміну від групи з низьким її рівнем (4,63±0,98), при t = 2,41, p≤0,01, котра, у свою чергу, відрізняється вірогідно більшим показником за шкалою «ступінь рефлексивності в соціально-психологічній сфері (контрольна функція)» (7,13±0,65 і 4,97±0,76; t = 2,16, p≤0,05).

Отже, досліджувані з високим рівнем проактивності характеризуються більш вираженою схильністю до предметної рефлексії як у контрольній, так і конструктивній функції, що, як уважає авторка методики, опосередковано віддзеркалює більшу адекватність рефлексії у внутрішньоособистісному та міжособистісному ракурсах. Представники цієї групи в проблемних ситуаціях є більш зорієнтованими на розуміння сенсу здійснюваних дій через аналіз їх змісту, більш спроможними самостійно вибудовувати нові прийоми здійснення діяльності, відмовляючись від контролю та перевірки вже відпрацьованого алгоритму дій, що забезпечує зростання ефективності у виконанні широкого діапазону завдань, а також більш здатними до моделювання та якісної зміни діяльності й поведінки.

Респонденти з низьким рівнем проактивності є більш схильними до соціально-контрольної рефлексії, котра, як зазначає Г. Бехтер, є своєрідною формою раціоналізації [1, с. 88], що відбиває невпевненість цих досліджуваних щодо точності оцінок власної діяльності при її аналізі та спрямованість на перманентне підтвердження суб'єктивних рефлексивних очікувань або фіксацію вже сформованого ставлення до ситуації замість прийняття предметно-рефлексивної позиції стосовно особливостей здійснюваної ними діяльності.

В аналізі проблеми інтегральних здібностей А. Карпов розкриває специфіку рефлексивної регуляції як метакогнітивного феномена через змістові характеристики комплексу інтегральних процесів, котрим притаманні є антиципування, свобода вибору, планування, прогнозованість і контрольованість діяльності [8]. Студіювання результатів теоретичних та емпіричних наукових розвідок з проблеми проактивності дало змогу Н. Воіщевій констатувати, що властивості рефлексивних процесів притаманні й процесу реалізації проактивної поведінки [4, с. 27], що стає логічним поясненням результатів дослідження активізації рефлексії в групах із високим і низьким рівнем проактивності.

Вище нами зазначено, що сучасні науковці важливим атрибутом проактивності вважають здатність приймати оптимальні рішення, що й обумовило вивчення тенденцій у їх прийнятті в групах із високим і низьким рівнем проактивності.

Г. Разваляєва вказує, що прийняття рішень безпосередньо пов'язане з такими тенденціями, як максимізація, мінімізація та сатисфізація, котрі запропоновані в теорії сатисфізації [13], відповідно до якої прагнення до задоволеності є найбільш оптимальною тенденцією, що реалізується при прийнятті рішень і захищає суб'єкта від негативних результатів вибору в ситуації множинних альтернатив [21]. Водночас сучасні дослідники не обмежують тенденції до прийняття рішень лише сатисфізацією та визначають ще дві тенденції: максимізацію, яка передбачає пошук найкращого варіанта рішення, і мінімізацію, котра орієнтує суб'єкта на досягнення результату з найменшими затратами ресурсів [5, с. 106].

Досліджувані з високим рівнем проактивності порівняно з респондентами з низьким її рівнем продемонстрували вірогідно більші показники за шкалами максимізації (19,71±1,11 і 13,64±1,26; t = 3,61, p≤0,001)

та сатисфізації (35,27±0,94 та 30,58±0,83; t = 3,74, p≤0,001), але вірогідно менші за шкалою мінімізації (28,03±1,19 і 37,42±0,77; t = 6,62, p≤0,0001).

При цьому середньогрупові показники максимізації в групі високим рівнем проактивності знаходяться в діапазоні середньої вираженості, у групі з низьким рівнем проактивності – у діапазоні низької вираженості. Щодо сатисфізації показники в обох групах характеризуються високою вираженістю. Показники мінімізації в групі з високим рівнем проактивності демонструють низьку вираженість, у групі з низьким рівнем проактивності – середню.

Отримані відмінності дають змогу характеризувати досліджуваних з високим рівнем проактивності як осіб, котрі загалом схильні витрачати ресурси для пошуку найкращого варіанта рішення та розглядати можливі альтернативи, серед яких вони й вибирають найбільш відповідний поставленій меті, зберігаючи якість рішення. Досліджувані з низьким рівнем проактивності виявилися більш схильними зменшувати витрати ресурсів та аналізувати меншу кількість альтернатив, обираючи те рішення, що задовольняють їхній запит, але не забезпечують високої якості результату.

Виходячи з результатів вивчення особливостей активізації рефлексії, можна припустити, що досліджувані з високим рівнем проактивності в пошуках прийнятного рішення можуть розглядати широкий спектр можливостей і витрачати на це ресурси до певної межі, за якою вони продукують власне оригінальне рішення поставленого завдання. Разом із цим зауважуємо, що, безумовно, це припущення вимагає окремого, більш детального дослідження.

Висновки з проведеного дослідження. Емпірично доведено, що високий рівень проактивності відбивається в істотно більшій вираженості контрольної та конструктивної функції предметної рефлексії, що обумовлює спрямованість на розуміння сенсу виконуваних дій через аналіз їх змісту, більшу самостійність у конструюванні нових прийомів діяльності, більшу здатність до моделювання діяльності та внесення якісних змін у процес її здійснення, у більш вираженій схильності приймати рішення, найбільш відповідне поставленій меті, обираючи його з певного набору можливих варіантів розв'язання проблеми. Низький рівень проактивності виражається в невпевненості в адекватності власних оцінок здійснюваної діяльності та прагненні постійно підтверджувати рефлексивні очікування або наявне ставлення до ситуації та виконуваних дій; у вираженій схильності до економії ресурсів, розгляді меншої кількості альтернатив і вибору задовільних рішень без очікування високої якості бажаного результату.

Перспективу подальших наукових розвідок ми вбачаємо в дослідженні медіаторної ролі складників рефлексії у функціонуванні тенденцій прийняття рішень у контексті проактивності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бехтер А.А. Рефлексивность как субъектный ресурс совладающего поведения специалиста : дисс. … канд. психол. наук : 19.00.13. Москва, 2014. 189 с.

2. Біскуп В.С., Надвинична Т.Л. Проактивна стратегія запобігання соціальним проблемам. *Габітус*. 2020. Вип. 16. С. 22–27.

3. Богинская О.С. Проактивное мышление как путь преодоления асимметрии профессионального будущего молодых специалистов. *Акмеология профессионального образования.* 2018. № 14. С. 66–68.

4. Воищева Н.М. Индивидуально-психологические особенности совладающего поведения в профессиональной деятельности экологов : дисс. … канд. психол. наук: 19.00.03. Санкт-Петербург, 2018. 238 с.

5. Вязовкина В.К. Связь стратегий в области суждений и принятия решений и уровня интеллекта (на примере индивидуальных различий в тенденции к максимизации, сатисфизации и минимизации). *Когнитивная наука: новые исследования* : материалы конференции 19 июня 2019 г. / под ред. Е.В. Печенковой, М.В. Фаликман. Москва : ООО «Буки Веди», 2019. С. 105–109.

6. Ерзин А.И. Личностные факторы проактивности больных с первым эпизодом шизофрении : дисс. … канд. психол. наук : 19.00.04. Оренбург, 2016. 177 с.

7. Зливков В.Л. Проактивність як властивість високоефективної особистості. *Гуманний розум* : збірник наукових праць за матеріалами круглого столу «Проблема добра і зла у науковій спадщині Г.О. Балла» (24 травня 2018 р.) / за ред. В.Л. Зливков, О.В. Завгородня, упорядники С.О. Лукомська, О.В. Котух. Київ, 2018. С. 44–47.

8. Карпов А.В. Интегральные способности личности. *Человеческий фактор: проблемы психологии и эргономики.* 2004. № 1. С. 31–38.

9. Ларіна Т.О. Соціально-психологічна реабілітація особистості: покрокове набуття життєздатності. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2018. №. 42. С. 139–147.

10. Мельничук В.Е., Рощина Н.В. Сучасні орієнтири упровадження проактивної поведінки. *Соціально-трудова сфера: сучасний стан, проблеми та стратегічні напрями розвитку* : збірник тез доп. учасників Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., 14–16 листоп. 2017 р. / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана» та ін. ; редкол.: А.М. Колот (голова) та ін. Київ : КНЕУ, 2017. С. 144–146.

11. Нижегородцев А.В. К вопросу о формировании проактивного мышления у современных школьников. *Новая наука: Современное состояние и пути развития.* 2016. № 4-2. С. 124–126.

12. Практическая психология / под ред. М.К. Тутушкиной. Санкт-Петербург : Дидактика Плюс, 2001. 368 с.

13. Разваляева А.Ю. Апробация опросника «Тенденции в принятии решений» на русскоязычной выборке. *Консультативная психология и психотерапия*. 2018. Т. 26. № 3. С. 146–163.

14. Тутушкина М.К. Самосознание: самооценка и рефлексия. *Современная практическая психология* / под ред. М.К. Тутушкиной. Москва : Изд. центр «Академия», 2010. С. 180–187.

15. Antonacopoulou E. P. Employee development through self-development in three retail banks. *Personnel Review.* 2000. № 29 (4). P. 491–508.

16. Bateman T.S., Crant J. The proactive component of organizational behavior: A measure and correlates. *Journal of organizational behavior.* 1993. Vol. 14. № 2. P. 103–118.

17. Crant J.M. The proactive personality scale as a predictor of entrepreneurial intentions. *Management.* 1996. № 29 (3). P. 62–74.

18. Kammeyer-Mueller J.D., Wanberg C.R. Unwrapping the organizational entry process: disentangling multiple antecedents and their pathways to adjustment. *Journal of Applied Psychology.* 2003. № 88 (5). P. 779–788.

19. The Decision Making Tendency Inventory: A new measure to assess maximizing, satisficing, and minimizing / R. Misuraca, P. Faraci, A. Gangemi, F.A. Carmeci, S. Miceli, R. Misuraca, P. Faraci, A. Gangemi, F.A. Carmeci, S. Miceli. *Personality and Individual Differences*. 2015. Vol. 85. P. 111–116.

20. Seibert S.E., Kraimer M.L., Crant J.M. A longitudinal model linking proactive personality and career success. *Personnel Psychology.* 2001. № 54 (4). P. 845–874.

21. Maximizing versus satisficing: Happiness is a matter of choice / B. Schwartz, A. Ward, J. Monterosso, S. Lyubomirsky, K. White, D.R. Lehman. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2002. Vol. 83. № 5. P. 1178–1197.